

Урош Д. Микетић¹
Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за историју

821.163.41.09 Божовић Г.
050.488СРПСКИ КЊИЖЕВНИ
ГЛАСНИК“1901/1941“

Сања Д. Микетић Суботић²
Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српски језик и књижевност

Језички и историјски осврт на опус Григорија Божовића у *Српском књижевном гласнику* 1901–1941.³

Сажетак. Григорије Божовић један је од запаженијих сарадника *Српског књижевног гласника* између 1909. када се као аутор у овом еминентном књижевном часопису први пут појављује до свог последњег текста 1939. Његов опус овде, премда не превише обиман, изискује пажњу као допринос српској књижевности и језику, али у одређеним случајевима представља и својеврсни историјски извор посебно за период позне османске владавине у Старој Србији коме је Божовић сведочио као савременик. У овом тридесетогодишњем периоду у часопису је објављено шест његових приповетки – *Лукин вир* (1909), *Биџољски бојаљи* (1909), *Колашинска лејенда о Краљевићу Марку* (1912), *Побраћими* (1929), *Чудна осветица* (1938) и *Васојевићска „Божанствена комедија“* (1939), те есеј под називом *Милан Ракић – национални радник* (1938). У раду ћемо представити најтипичније карактеристике Божовићевог језика и стила у тим насловима и представити њихов историјски контекст. Мишљења смо да се Божовић показао као одличан хроничар словенског Југа и врсни османиста. Његово проицљиво познавање менталитета, историјских дешавања и личности, друштвених односа и језика овог подручја, као и књижевна вештина да то даровито и складно изнесе пред читаоца, сврставају га у најрепрезентативније српске писце прве половине XX века.

¹ urosmiketic@gmail.com

² sanja.miketic@pr.ac.rs

³ Рад је написан у оквиру пројекта *Косово и Метихија између националног идентитета и евроинтеграција* (ев. бр. 47023), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: Српски књижевни јласник, Григорије Божовић, приповетке, језички и историјски контекст.

Уводне напомене о часопису

Покретање *Српског књижевног јласника* 1. фебруара 1901. временски коинцидира са периодом напете политичке и друштвене ситуације у Краљевини Србији која се нашла подељена на присталице аутократског краља Александра Обреновића и, са друге стране, проевропску интелигенцију и грађанство жељно већих слобода и права. Србију пред крај краљеве владавине описао је, чини се најбоље, у својим причама сатиричар Радоје Домановић. Уметност, наука и култура налазиле су се, такође, под притиском режима, док је просвећенијим деловима Европе доминирало тзв. лепо раздобље – *la belle époque* (Витошевић, 1990, стр. 7–17).

У таквом подељеном друштву краљ је полако губио упориште и међу лојалним политичарима о чему сведочи и расцеп међу радикалима по питању сарадње са њим и, као последица тога, оснивање Самосталне радикалне странке. Управо из ове странке, принципијелне по питању одбијања сарадње са краљем, нашла су се чак три члана међу покретачима *Српског књижевног јласника* и члановима његовог главног одбора. У одбору је једино Богдан Поповић био изван политичког живота као књижевни критичар, док су остали (Слободан Јовановић, Љубомир Стојановић, Љубомир Јовановић, Воја Вељковић, Јаша Продановић, Светислав Симић) били мање или више политички активни. Идеја о оснивању часописа потекла је од осведоченог националног радника Светислава Симића. Он је као човек искрених демократских убеђења организовао више правих кружока у београдском друштву на којима је расправљано о ситуацији у земљи, чиме је упоредо и профилисао изглед будућег часописа. Тако је једном приликом решено, наиме, да се за сараднике часописа узимају стари и признати књижевници и њихове млађе и неафирмисане колеге – дакле, спој искуства и младости и нове енергије, рекло би се. Сем тога, друго битно начело за улазак у ово пробрано друштво по речима књижевника и политичара Милана Грола била је лична и политичка честитост (Продановић, 1926, стр. 187–189).

Часопис је успешно окупио познате личности из различитих сфера јавног живота. Са истим циљем окупили су се и људи наизглед непомирљивих погледа – „Недићевци“ и „Деловци“ у књижевности или радикали и нерадикали у политици. Коначно, часопис је покренут 1901. као књижевни да би се на тај начин заобишао притисак режима, иако је његова даља опозициона црта, по речима умног правника, историчара и политичара Слободана Јовановића, очигледна (Јовановић, 1931, стр. 129).

Још по покретању часопис је стекао репутацију „као наш најбољи књижевни лист“. Јавност га је доживљавала као „европски часопис“ по квалитету

и усмерењима, али и као српски „прозор у Европу“. Чињеница је, такође, да је био и уско национално и пројугословенски оријентисан (Витошевић, 1990, стр. 7, 9, 74). И поред свега тога режим је у њему доживљавао опасног противника. Поменућемо да је часопис објавио Домановићеву *Сѝрагију* и Митровићеве басне у којима је режим врло критикован. Као одговор на такву *Гласникову* политику покренут је провладин књижевни лист *Коло*, сличан *Гласнику*, не би ли се на тај начин умањила читаност и популарност овог другог, али у томе није било већег успеха. У првој серији *Гласника* константно се повећавао број сарадника. Мењала се, уједно, власничка и уредничка структура. Од првог власника Светислава Симића и уредника Богдана Поповића било је више промена до Првог светског рата: 1. јануара 1903. у уређивачки одбор ушли су Павле Поповић, Јован Скерлић и Михаило Гавриловић; јануара 1905. Богдан Поповић се повукао, а уредници постају Павле Поповић и Јован Скерлић. После Скерлићеве смрти до 1. јула 1914, када је часопис привремено обустављен, на месту уредника био је само Павле Поповић (Продановић, 1926, стр. 189–191).

Први послератни уредници били су Богдан Поповић и Слободан Јовановић. Од 1. јануара 1921. они су директори листа, а уредник је Војислав Јовановић, док годину дана касније Богдан Поповић и Јован Скерлић уређују само књигу IV. Од 1. јануара 1923. уредник је и Светислав Петровић (сауредник Миодраг Ибровац). Од априла 1928. уредник је књижевни критичар Милан В. Богдановић. Све ове промене, писало се, „измирују гледишта и везују вредности“; без обзира на њих уређивачка политика из ранијег периода је настављена (Грол, 1931, стр. 1–20).

Продукција часописа била је богата. Закључно са последњим бројем из 1941. износи импресивних 814 свезака и 64.000 страна. У питању су песме, приповетке, романи, драме, књижевни, научни, позоришни и уметнички прегледи, чланци о унутрашњој и спољној политици, оцене и прикази, есеји, књижевне белешке, преводи и слично. Часопис је и даље отворено писао о најосетљивијим националним, политичким, просветним и социјалним питањима. Као аутори појављују се највећи српски и југословенски интелектуалци из света књижевности, уметности, позоришта, музике, историје, географије и осталих сродних грана (Аноним, 1926, стр. 231; Грол, 1930, стр. 566–568; Грол, 1931, стр. 1–20; Грол, 1941, стр. 173–179). Оваква тематска разгранатост повећавала је популарност међу читаоцима. Ако узмемо у обзир да је још 1909. часопис имао своје поверенике широм Балкана, а да је након Првог светског рата та мрежа константно ширена, нећемо уопште погрешити ако закључимо да је у најмању руку имао општејугословенски значај (Аноним, 1909, без стране; Аноним, 1913, без стране; Аноним, 1920, без стране). Исидора Секулић писала је у *Полиџици* поводом његове четрдесетогодишњице:

„„Гласник“ је најмоћнији летопис југословенског живота! Велику мисију има тај мирни и озбиљни лист, који је претрајао године рата и збегова, годину Албаније, и ушао у нова преслојавања... слободан, чист и сиромашан, четрдесет година свој!“ (Аноним, 1941, стр. 400–401)

Нажалост, рат 1941. је као и 1914. прекинуо читаву једну плејаду врских интелектуалаца да продужи и заокружи своју хуману мисију. Ратна опасност пред којом се Краљевина Југославија налазила, али уједно још већа претња да се српском народу понове страдања из прошлог рата, готово да се предосећају на страницама часописа, а у последњем броју 1941. апеловало се и на национално јединство (Грол, 1941, стр. 173–179).

Књижевна критика о Божовићу у Српском књижевном гласнику

Објављивање на странама престижног часописа попут *Српског књижевног гласника* представљало је велику привилегију за аутора. Историчар књижевности Предраг Палавестра записаће: „Наћи се на страницама *Српског књижевног гласника* и бити у кругу његових сарадника, значило је ући у књижевност“ (Палавестра, 2003, стр. 25–27).

Тригорије Божовић спада, дакле, у пробрану групу аутора којима је то пошло за руком. Овај писац словенског Југа рођен је у селу Придворица у Ибарском Колашину 1880. у истакнутој породици која је давала нахијске кнезове, учитеље и свештенике.⁴ За књижевну критику представља вероватно најзначајнијег писца Косова и Метохије прве половине XX века. Примећујемо да је Божовић присутнији као аутор у другој серији часописа (од 1920) него у првој (до 1914). Божовић се први пут као аутор у *Гласнику* појављује 1909. и тада су у два дела објављена два његова текста – приповетке *Лукин Вир* и *Биљољски бојаљи*. До 1914. појављује се као аутор још једном 1912. приповетком *Колашинска лејенда о Краљевићу Марку*.⁵

У другој серији након 1920. Божовић је опет представљен приповеткама. У питању су *Побрајими*, *Чудна освета* и *Васојевићска „Божанска комедија“*. Аутор је, такође, есеја *Милан Ракић – национални радник у част познатог књижевника и родољуба*.⁶

Оставићемо зачас Божовића као аутора у *Гласнику* и фокусирати се на одјек његовог дела у књижевној критици часописа. Миленко Јевтовић, врски познавалац Божовићевог живота и дела, констатује да није било значајнијег књижевног критичара у овом периоду који није макар једном коментарисао његов рад (Јевтовић, 1996, стр. 79). У часопису се први, заправо, о њему изјаснио Јован Скерлић 1908. критиком збирке приповедака *Из Старе Србије*. Збирка

⁴ Опширније о животу и делу в. у: Јевтовић, 1996,; Денић, 2008, стр. 93–104; Јеврић, 2016, стр. 15–37; Бојовић Манић и Бојовић, 2016, стр. 521–598.

⁵ Божовић, 1909а, стр. 481–486; Божовић, 1909б, стр. 561–566; Божовић, 1909в, стр. 161–170; Божовић, 1909г, стр. 241–249; Божовић, 1912, стр. 561–568.

⁶ Божовић, 1929, стр. 561–567; Божовић, 1938б, стр. 481–489; Божовић, 1939, стр. 1–8; Божовић, 1938а, стр. 238–242.

објављена у Мостару 1908. садржала је, наиме, следеће приповетке: *Два љадишахова роба*, *Мали девер*, *Први корак*, *Зайис*, *Крамар*, *У очи светиоја*, *Мийировачки љошмак* *Будалине Тала* и *У земљи без суда* (Божовић, 1908). Скерлић му овде признаје вредност као познаваоцу језика, историје и менталитета јужних крајева уз констатацију да је збирка „точно писана, и није без извесне занимљивости“ (Скерлић, 1908, стр. 947–948).

Опште је познато да Божовић буквално уноси, тачније укључује, тај Југ у српску књижевност 1908. То ће успешно чинити и након ослобођења 1912. О томе говори нова збирка *Приповејке* објављена у Београду 1924. Њу сачињавају приповетке: *На конаку*, *Оклојник без сѝраха и мане*, *Нега Селољражданка*, *Терорисѝ*, *Према зарицању*, *Први љуѝ у Новом Пазару*, *Као јерарх*, *Њеѝова љобега*, *Искрени саветѝ*, *Арнауѝин*, *Код јунака љриче*, *Каѝ се довијало*, *Суљ-каѝеѝан*, *Тиваѝдска најасѝ*, *Исѝјовейѝаѝи*, *Сѝѝрико-Долѝач*, *Виѝшеѝки ѝренуѝѝаѝ*, *Необичан двобој*, *Мучних дана* (Божовић, 1924).

Критичар Милан В. Богдановић није се, међутим, афирмативно понео према овом делу уз опаску да је тема можда и истрошена:

„Како смо ми данас далеко од онога времена када је био подвиг за причу изићи на Преполоц и са карауле замагљеним очима и уз убрзани пулс погледати пут Косова, и када је Ристовац значио један симбол! То време је тако дубоко утонуло у оних легендарних пет стотина година, да се човеку данас чини да оно више припада народној песми но нама. [...] Г. Божовић је, пре рата, био део оне драге мистерије 'иза границе', и његова реч, дотурана 'из Турске', кријумчарена тако рећи, имала је доиста дражи 'за Србинова осећања'. Његова приповетка је била запажена и по својим књижевним квалитетима, али је пре свега била респектована као отпев са струна. Данас је, међутим, време гусала, хвала Богу, прошло!“

Богдановић даље поручује да је овим делом све „испричано, али ништа није оживотворено“, а аутору топло препоручује да „поживи мало са својим временом“ (Богдановић, 1924, стр. 146–148). Мање критичан је био, међутим, према Божовићевом делу *Приповејка* у издању београдске Српске књижевне задруге 1926, иако и оно опет осликава Југ. Богдановић се сада похвално изразио према језику и стилу аутора:

„Има и у њој ствари за које би се могло пожалити што су унутра. [...] На срећу, таквих ствари нема овде много, оне се губе поред неколико доиста добро захваћених приповедака, и читава ова збирка може се рећи да припада његовом вишем стилу. [...] Јер нека на крају поновим то, средина која инспирише Г. Божовића далеко премашује ове резултате. Она тражи еп. Њој су потребни епови“ (Богдановић, 1927, стр. 40–44).

О Божовићевом делу писао је и Божидар Ковачевић. У питању је критика на дело *Узредни зайиси* из 1926. Збирка је настала сабирањем Божовићевих

приповетки објављиваних у *Полијици*. Чине је следеће приповетке: *Последњи оклојник*, *За робовања*, *Гредом*, *Мирјана Масловарић*, *Ваздашњи сајућник*, *Уклесани закони*, *Салковићева кнежина*, *Са зелене лонце*, *Дилбераја Љућин*, *По Дреници*, *Покрај Азем-Бејћина зиаришћа*, *Гласића Дреница*, *Арнаујска иредусрећљивост*, *Дреничко жаљење*, *Заробљена Колашинка*, *Арнаујско јос-тољубље*, *Крајмировачки барјактар*, *Арнаујска иприсијносћ*, *Стојна девичка* (Божовић, 1926^а).

Оцењујући позитивно ово дело Ковачевић препоручује аутору повратак приповетки као жанру по којем је најпрепознатљивији. „Зашто, на пример, писати Заробљену Колашинку (с. 98) или Стојну Девичку (с. 123) као фељтон или скоро као допис, кад за таквим предметом плаче наша приповетка“, забележиће аутор (Ковачевић, 1926, стр. 626–627). Куриозитет је да је Ковачевић 1941. опет писао о Божовићевим приповеткама. Подвукли бисмо место где помиње да Божовић представља врх српске књижевности на југу земље:

„Рођен на југу, он је проживео у њему најбоље године, робовао и заповедао, мрзео и љубио, страдао и уживао, па је и сав свој рад посветио југу. [...] Ма где живео, ма шта писао, из Григорија Божовића увек бије дах Старе Србије и Македоније“ (Б. К., 1941, стр. 542–547). Божовић је, међутим, раније направио и један књижевни „излет“ изван свог препознатљивог старосрбијанског наратива. Реч је о делу „Два дана у Грузи“. Критику у *Гласнику* потписује извесни Љ. То је „Мала репортажа, писана сочним и живим стилем који је својствен Г. Божовићу, о једној шумадијској свадби [...]“ (Љ., 1933, стр. 471).

Језички осврт на Божовићев рад у *Српском књижевном гласнику*

Божовић као књижевник, по речима Милорада Јеврића, стоји на прелазу из реализма у модерну књижевност, док структурарно и стилски његово дело садржи у себи веће примесе романтизма. Ипак, у његовом опусу преовлађује реалистичка поетика са мање назнака модерне књижевности (Јеврић, 2016, стр. 15).

Иако књижевни опус Григорија Божовића није у потпуности писан дијалектом у смислу у ком су писани, на пример, *Ивкова слава*, *Зона Замфирова* и *Пејријин венац*, његова дела можемо сматрати дијалекатским због тога што (готово искључиво) у дијалогским формама користи локални језички израз који му је врло близак, а као врсни познавалац неколико страних језика њихово добро познавање искористио је и за дијалоге јунака својих дела.⁷

⁷ Григорије Божовић је говорио руски, турски, албански, француски, немачки, македонски, према неким изворима и холандски, где је више пута боравио на летњим распустима (Божовић, 2006, стр. 27).

Народни говори од заборава чувају лексику која постоји у неком крају, а писци који пишу на дијалекту доприносе свом језику тиме што живу реч запишу и на тај начин је отргну од заборава. Зато књижевно дело Григорија Божовића можемо сматрати и писаним сведочанством о конгломерату језика и локалних говора којима се некад говорило на Косову и Метохији. Кажемо „о конгломерату језика и локалних говора“ јер су ликови о којима он пише врло често Турци, „Арнаути“, Бугари, Македонци, Цигани или Грци, поред ликова Срба и Српкиња који су припадници косовско-ресавског дијалекта, призренско-јужноморавског поддијалекта, и у мањој мери, зетско-сјеничког дијалекта. Укратко – његови ликови се не могу назвати онима чији је говор ушао у основицу стандардног језика. Иако особености локалних говора у овој збирци има само у дијалозима, док Божовић као наратор свуда користи стандардне облике (мада се кроз његове реченице врло често провлачи фреквентна употреба аориста, имперфекта, турцизама и других локалних особености његовог краја на лексичком плану), можемо рећи да је овај Винаверов „приповедач југа“, или, како га други критичари називају, „косметски Кочић“, „косовски Бора Станковић“ и „лирски Андрић“, заиста знао како да на прави начин користи различите дијалекте и стране језике у својим дијалозима – „функција дијалекатског је тачно омеђена и служи му за карактеризацију ликова, уз то, да истакне и сву њихову оригиналност и индивидуалност“ (Јовић, 1992, стр. 9).

Наиме, говор Срба и Српкиња које Григорије Божовић у овим приповеткама описује аутентичан је да би се ликови јасно испрофилисали и врло је локално обојен. Ипак, и говор осталих ликова који етнички нису Срби такође је локално обојен: то је српски језик који говоре странци на Косову и Метохији, са мноштвом позајмљеница из страних језика (турски, албански, македонски, бугарски...) чиме странци од српског језика (који је у време писања ових приповедака већ дуго био кодификован и имао свој стандардни, званични облик) чине својеврсни коине, интердијалекатску мешавину српског језика са својим матерњим језиком, у покушају да успоставе комуникацију са локалним српским становништвом и пренесу намерену референцијалну поруку, док их њихов говор јасно карактерише у смислу националне, етничке и конфесионалне припадности, а неретко и у смислу класе којој припадају или у неком другом статусном погледу.

Поред ове функције карактеризације ликова, дијалекат има и функцију дочаравања локалног колорита,⁸ па јасно можемо да видимо да је простор на коме се дешава радња приповедака југ Србије који је у овом ратном периоду, мало после ослобођења од Турака и током Првог светског рата, био изразито мултиетнички и мултиконфесионалан. Мало која област Србије се може

⁸ Како Божовићева дела попримају одлике регионалног карактера, а регионализам је сматран једном од главних одлика реализма (рустикална проза), захваљујући томе што се он није задржао у овом књижевном раздобљу већ његово дело има и нека стилска обележја модерне литературе, односно авангардних поетских стремљења XX века, Божовића је тешко сврстати само у један књижевноисторијски правац (Јеврић, 2006).

похвалити толиком шареноликошћу културолошког пејсажа као овај регион чије говорнике Божовић тако прецизно осликава у дијалозима које им додељује.

Дијалекат у овим приповеткама има и естетичку функцију – „онеобичавање“ језика у дијалозима ликовима је удахнуло живот, живот, аутентичност и непоновљивост, а самом читаоцу је интригантан јер Божовић „обогатује[e] текст звуком нерабљене лексике“ (Андрејевић, 2006, стр. 57). Језик који Божовић користи у дијалозима заправо је разговорни идиом тог времена и простора, па можемо рећи да и то ликовима даје посебну вредност и да има „геопоетичку функцију“ (Андрејевић, 2006, стр. 61).

Може се рећи да говор његових ликова има и дубљу, филозофско-антрополошку функцију јер се у дијалозима јасно осећа дихотомија *ми-они*, односно *наше-џуће*. Идиолект Божовићевог лика који по етничком пореклу јесте и идиолект лика који по етничком пореклу није Србин/Српкиња јасно се конфронтирају у дијалозима: код првих је присутна нативност – локални дијалекат српског језика иако натруњен бројним позамљеницама најчешће турског порекла (што је једна од специфичности локалних говора на Косову и Метохији), а код других се јасно осећа прекључивање кодова са албанским, турским, бугарским или македонским језиком, иако они српски језик користе као *lingua franca*. И у тој опозицији јасно се огледа да ће, и после примирја насталог ослобођењем 1912. године, доћи до неумитних даљих сукоба на овом подручју.

Историја и простор у Божовићевом делу

Историјски мотиви су чести у делима књижевника, а Божовић, као сведок бурног времена по српски народ, описао их је са тако пуно реалности да појединим насловима можемо прићи као вредном историјском извору (Зарковић, 2014, стр. 189, 198). Простор који посматра у часопису територијално уоквирује Рашку, Косово и Метохију, северну Црну Гору и Македонију.

Највише је писао о ширем подручју Ибра из којег је и сам поникао. У часопису је реч, заправо, о три приповетке – *Лукин вир*, *Колашинска легенда о Краљевићу Марку* (посвећена Ивану Мештровићу) и *Побрајими*. Божовићева књижевна прекупација јесу његови Срби Колашинци. Општи утисак је да су они храбри, мудри и поносити, а предводе их најбољима међу њима – кнезови. Оваква симбиоза позитивних особина види се још само у епским песмама (Јефтимијевић Михајловић, 2007, стр. 69). Прва приповетка базира се на познатој колашинској легенди о кнезу Луки Придворјанину и времену сеобе Срба за време патријарха Арсенија Чарнојевића (1690). Аутор осликава Ибарски Колашин као једну од ретких слободних српских оаза пред османским освајачима. Људи непокорног духа и неприступачан терен неке су од предности овог краја. Међутим, аутор као да указује на ону готово традиционалну неслогу српског народа у битним историјским моментима. Дилема је сада на питању да

ли остати и трпети репресалије освајача или се упутити у непознато. Колико је она драматична лако је објаснити ако знамо како су се Османлије најчешће обрачунавале са пораженим бунтовницима; са друге стране, ваљало би истаћи да је ондашњи просечни човек врло скромно познавао и своју најближу околину јер су само ретки имали привилегију путовати даље, па је одлазак у непознато могао бити, заправо, опасна авантура. Аутор такве дилеме уноси у два главна лика: локалног кнеза и избеглог патријарха. И док патријарх сугерише да нова Србија „васкрсне“ негде далеко у равници како би се умањиле жртве, остарели кнез инсистира на останку на својим огњиштима и поред својих гробова. Ово је, дакле, борба разума и сентимента у којој ниједан не превладава. Аргументи нису довољни у убеђивању, па патријарх прети духовним проклетством неистомишљеницима, а кнез се позива на саборност као традиционалну колашинску, изворно народну и демократску, установу (Божовић, 1909_а, стр. 481–486).

Окупљени народ на сабору поделио се брзо у две супротстављене групе, а сабор постаје место тешких речи, свађа и, чак, физичког разрачунавања. Кнез Лука по сваку цену жели сачувати народ на просторима где му је и поверен, али Колашинци се опредељују за патријарха. Видевши то, остарели кнез баца се у плаховити Ибар. Његова трагична жртва отрежњујуће делује на Колашинце, они се одмећу од патријарха и остају пред Османлијама спремни да претрпе свакојаке зулуме, али и опстану на својим огњиштима. Коначно, Божовић завршава приповетку легендом која каже да ће кнез остати заглављен између стена у Ибру све док Колашинци не заслуже тако репрезентативног вођу какав је он био. Уједно, ово је и порука како би требало да изгледа један прави народни првак какав је Божовићев кнез Лука (Божовић, 1909_б, стр. 561–566).

У приповеци *Колашинска легенда о Краљевићу Марку* Ибарски Колашин се директно не спомиње, али се у њеној основи опет налази тамошња легенда о овој историјској и епској личности. Божовићев Марко Краљевић више је, пак, епска, а мање историјска личност. Описан је као слабо и незаштитено чељаде које подоји једна доброћудна жена, а затим постаје велики и правдољубиви народни јунак (Божовић, 1912, стр. 561–568).

Опет уз Ибар, тачније малено насеље Рибариће, аутор локализује и приповетку *Побраћими*. У питању је период пред сам крај османске владавине и почетак српске (1912. година). Аутор описује суживот православних Срба и потурчењака (муслимани) у патријархалној и заосталој ибарској средини, њихова међусобна прожимања, пријатељства и заваде. Јунаци су Авдо Омеров, јуначан муслиман из Рибарића, који се због неког престапа одметнуо од власти, и поп и колашински кнез Перо Доловац. Поп Перо радо прихвата да помогне угроженом Авду, а овај добија, чак, и статус манастирског војводе.

Радња даље прати избијање Првог балканског рата 1912. Дилема је сада на Авду јер он као лојални муслиман жели „да брани царство“ од „каура“, али му поп са којим се побратимио обећава да ће у „новом царству“, тачније српској држави,

бити заштићен ако то одбије. Авдо по том савету поступа и одбија да се ангажује у рату. Историјски факти показују да о некаквим колективним одмаздама победничке и ослободилачке српске војске према локалним муслиманима нема ни говора, већ се мање или више успешно покушавало да се овај предео интегрише у нову заједницу. Међутим, смене држава и владајућих система, чини се нигде као на Балкану, нису увек праведне за обичног малог човека, већ смутње и неправде као да природно прате такве промене. Таква је и судбина Божовићевог Авда. Аутор сада врсно замењује улоге попа и Авда. Поп сада, наиме, постаје нетрпељив према муслиманима, премда је сноснији него они раније према Србима. Пред осيونим попом муслимани једу свињетину, пију алкохол, а неки бивају, чак, и прекрштени. Вођен принципом колективне кривице за вековно страдање Срба поп се тако, најалост, понаша и према Авду. Божовић пише:

„Пиј, пиј, Турчине е рајо моја!... Пет стотина година поп Перо није окусио пива, чекајући оно што је дошло!... Пиј, Авдо, у јаду ти било!... Волим те још, рајо моја!... Пиј, крмски сине!... Ха!... Какав Турчин, е крмче!...“

Ову попову пресију над муслиманима прекида нико други до побратим Авдо. Можда је, заправо, једино он међу њима и достојан да казни ту осиюност, јер се и у најтурбулентнијим временима по српски народ крајем османске владавине није огрешио, иако је то врло лако могао. Трагични ликови су, међутим, обојица – поп који симболизује страдање Срба до 1912. јер не може касније хришћански да опрости починиоцима, а Авдо јер убија свог побратима и пријатеља који му је био од велике помоћи. Божовић, врсни познавалац менталитета ибарских Срба и муслимана српског језика, као да поручује да је њихов суживот могућ искључиво у условима стриктног међусобног поштовања (Божовић, 1929, стр. 561–567). Разумљиво да је то порука универзалне вредности, јер је употребљива без обзира на време и простор у којем живимо.

Однос исламизованих и неисламизованих једна је од главних преокупација аутора. Божовић је врло добро резоновано агресивни карактер ислама на подручјима где живе Срби: „Ислам као такав према нама је постао брзо најопаснија снага. Јер нема вере на свету која може психички тако брзо да преобрази човека. Тим више један турски ислам који је верника одмах из рајетина претварао у господара“ (Ристић, 2016, стр. 327).

О том односу говори његова *Васојевићска „Божанствена комедија“*. Главни јунак је историјска личност Зуле Фатић, муслимански првак из Васојевића. Реч је о савременику игумана Мојсија Зечевића, који је, такође, лик у овој приповести. Њена тема је рехристијанизација муслиманских Васојевића за време игумановог живота. То се савршено поклапа са историјским фактима. Наиме, Мојсије Зечевић (1780–1850) представљао је духовног и световног предводника Васојевића под Османлијама. Био је игуман манастира Ђурђеви ступови, а истакао се по повезивању Васојевића са Србијом и, посебно, Цетињем. Велику

заслугу има у законодавству Васојевића јер је обновио „Васојевићки закон у дванаест точака“, који је и раније примењиван, а његовом заслугом и званично прихваћен. Суштински битно је да се у њему предвиђа умир крви међу Васојевићима и Србљацима како би се спречило истребљивање сународника, али и позив тако умиреним Црногорцима да не убијају потурчењаке него да свако братство „своје врне у прађедовску вјеру“. Заправо, игуман је познат по рехристијанизацији међу Васојевићима (Аноним, 2005, стр. 6–7).

Божовићу је све ово, наравно, морало бити познато. Његов Зуле по налогу игумана „глуми“ сопствену смрт из које се пре сахране напрасно „буди“. Доживевши преображај, окупљеним муслиманима описује оно што је видео када је умро, тачније ужасну судбину која ће их у паклу задесити као потурице. Сам се по „буђењу из смрти“ покрштава уз речи: „Ја не знам колико ћу остати међу вама. Само овако више не смијем. Виђели сте каква нам је година. Нема друге – божји је то прст за наша велика сагрјешења. Ви како хоћете, а ја... ја одох крсту: ва име Оца и Сина и светога Духа!“

Пренеражени страхом након оваквих речи окупљени муслимани следе пример и враћају се у хришћанство, својим братствима и племенима. Занимљиво да аутор у први план ставља управо такву браственичку и племенску повезаност Срба двеју вера, тачније као да инсистира да се њихов „крст и дин“ напакон сједине, јер је реч о најближим сродницима српске националности: „Да се збуде. Један једини пут до данас, да снага браства и племена буде јача од вере“ (Божовић, 1939, стр. 1–8).

У ибарски крај аутор смешта и приповетку *Чудна осветља*. Ово је и једини пут у часопису да аутор описује односе и суживот Арнаута и Срба, који му је, заправо, био и најбоље познат. У питању је период непосредно пре и након ослобођења 1912. Наиме, он је као сведок османске владавине и њеног краја свакако добро знао каквом су страдању били изложени Срби од стране Арнаута. То је осетила и његова породица, а и он лично. Божовић је, чини се и правилно, разумевао суштину такве агресивне арнаутске политике: „Наша села, по питомим и плодним жупама, били су за њих велики мамац; наше планине, сувати и испаше такође. [...] Арнаути су дошли до оне страшне мисли да смо ми тапија Србије и да ту тапију ваља уништити да та Србија немадне ни разлога ни права прелазити Преполоц и Жбевац“ (Ристић, 2016, стр. 327).

Божовић ни према њима не показује елементе мржње, већ врло често високо вреднује поједине особине арнаутског народа. Прави Арнаутин за њега је „јунак пушке, заточник части а рапсод човечијега достојанства“. Такве особине наменио је и главном јунаку ове приповетке Беширу Кодри, арнаутском прваку и храбром одметнику са Косова. Тематика приповетке је, заправо, прилично слична оној у причи *Побрајими*. И Бешир као раније Авдо има свог „попа“, а то је колашински кнез који му је једном приликом спасао живот. Зато је, опет по причи, Бешир дао бесу Србима и Србији на пријатељство, па се тако према њима и понашао.

Међутим, по ослобођењу или онда „кад се царства сламају“, како то лепо аутор дочарава, долазе крупне друштвене промене. Арнаутско одметништво, готово озаконено и прилично толерисано крајем османске владавине, доласком српске државе и управе бива санкционисано како би се завео ред. Бешир дубоко жали за тим „прошлим“ временом, својом великом кулом која је дуго у арнаутском свету симболизовала својеврсни друштвени престиж и арнаутским обичајним правом по којем су вековима уређивали свој живот. Све то што су Османлије толерисале одједном се напушта пред савременим решењима које уводи Србија у циљу модернизације и европеизације ових заосталих крајева. Разочарење га одводи на село, али се онда дешава нешто нечувено – сина Зуку, општинског одборника, тешко претуку сељани Арнаути. Бешир зна да је то већа срамота него да је убијен. Он „којега је и један Иса Бољетина задржавао покрај себе када је ваљало иза крша постојати испред низамскога јуриша“ одбија крвну освету као својеврсни облик правосуђа међу Арнаутима јер би га то сигурно одвело у одметнике (качаке) и непријатеље Србији, којој се закleo на пријатељство. Понижен међу Арнаутима, а давши бесу Србима, спас и решење види у преласку у Турску или какву другу муслиманску земљу да „потурчи ову страшну крв арнаутску“, записаће Божовић (Божовић, 1938_о, стр. 481–489).

У једној од својих ретких приповетки социјалног карактера – *Битољски бојаљи* (1909) – аутор вешто осликава османску колоритну варош Битољ крајем XIX и почетком XX века. Прича ће касније бити публикована у Божовићевом делу *Приповешке* 1926. у издању Српске књижевне задруге (Божовић_о, 1926, стр. 3–26).

Божовићев Битољ, у којем је иначе почетком XX века неко време живео, представља својеврсни балкански „караказан“ сачињен од Срба, македонских Словена, Рома, Јевреја, Арнаута, Цинцара и осталих. Ту заједно живе бегови и раја, трговци и предузетници, војници, дипломате, шпијуни и пустилови, а скупа узевши полумесец и крст заједно. Божовића у овом случају интересује социјална слика битољског друштва. Он говори о два Битоља: први је далеко већи свет сиромашних, а други је сразмерно мањи, богатији и у раној фази сопствене европеизације. Јунаци приче припадају том сиромашном Битољу. То су Нестор Црни, некада богаташ коме су разбојници отели целокупно имање па је полудео, два слепа арапска богаља која весело певају по граду и некакав пустилов Јевангелије Николајевич Донгар. Око сваког од њих аутор „плете“ занимљиву причу (Божовић, 1909_в, стр. 161–170; Божовић, 1909_р, стр. 241–249; Ђорђевић, 2006, стр. 67).

Нестор је тако насликан као типични македонски Словен. Меланхоличан, страствен и распеван он, ипак, симпатише Србију и Србе. Арабљанским богаљима бави се сасвим мало; њихова улога је тек толика да они ненаметљиво певају и забављају пролазнике. Аутор се доста задржава на лику пустилова кнеза Јевангелија Николајевича Донгара. Као какав Толстојев јунак кнез препричава свој авантуристички живот по Бесарабији, Русији и Цариграду, богатство и

славу, али и несрећну судбину да сиромашан сконча у Битољу. Саговорнике засмејавају његове фантастичне приче да је наследник Александра Македонског и пријатељ руског цара. Иако Цинцарин, истински је словенофил и србофил, а противник својих сународника и Јевреја које сматра штетним по општу ствар у Македонији (Божовић, 1909_в, стр. 161–170; Божовић, 1909_г, стр. 241–249).

Сем приповетки, Божовић је у часопису објавио и есеј *Милан Ракић – национални радник* поводом Ракићеве смрти. Ракић се, иначе, као лик појављује у неколико његових приповетки у којима је приказан као самосвестан и куражан човек, Србин и Европејац, али поврх свега истински и искрени родољуб (Јевтовић, 1998, стр. 67). Поводом Ракићеве смрти 1938. Божовић ће записати да је високо вредновао његову интелигенцију и образовање, књижевни рад и посебно проницљиви национални ангажман у Старој Србији под Османлијама. На том месту даје више вредних података о Ракићевој улози у заштити османских Срба, описујући и поједина заједничка искуства јер су се познавали у том периоду (Божовић, 1938_а, стр. 238–242). О каквом искреном поштовању је реч говори и податак да је 1928. по доласку у Приштину Божовић као прву ствар потражио кућу у којој је Ракић некада живео и зграду конзулата у којој је радио. Понесен тим призором настаје његова позната приповетка *Умирање и васкрсавање* (Јевтовић, 1998, стр. 77).

Закључак

Григорије Божовић је од 1909. до 1939. године у *Српском књижевном гласнику* објавио шест приповедака и један есеј. У овом часопису његова основна књижевна преокупација јесте данашњи простор Србије (Косово и Метохија, Рашка област), северне Црне Горе и Македоније у током и, нарочито, пред крај османске владавине, те непосредно након ње. Конкретно, даје необично занимљиве епизоде из живота Срба, македонских Словена, муслимана српског језика и Албанаца у овом периоду, а посебно су интересантне теме када се дотиче њиховог суживота, нарочито хришћанског и муслиманског света. Критика у часопису махом је давала позитивне оцене о његовом раду, истичући посебно богатство језика, отменост стила и, што је нимало мање важно, историјску утемељеност његових приповетки.

Литература:

- Администрација „Српског Књижевног Гласника“. (1909). Повереници „Српског Књижевног Гласника“. *Српски књижевни гласник*, 2, без пагинације.
- Андрејевић, Д. (2006). Естетичка функција дијалеката у прози Григорија Божовића. У: Д. Бојовић (ур.), *Језик и стил Григорија Божовића* (57–65). Косовска Митровица – Зубин Поток: Филозофски факултет – „Стари Колашин“.

- Аноним. (1926). Двадесетпетогодишњица „Српског Књижевног Гласника“. *Српски књижевни гласник*, 1, 231.
- Аноним. (2005). Игуман Мојсије Зечевић. *Глас Васојевића*, 16, 6–7.
- Аноним. (1913). Повереници „Српског Књижевног Гласника“. *Српски књижевни гласник*, 1, без пагинације.
- Аноним. (1920). Повереници „Српског Књижевног Гласника“. *Српски књижевни гласник*, 1, без пагинације.
- Аноним. (1941). Поводом четрдесет година „Српског књижевног гласника“. *Српски књижевни гласник*, 1, 400–401.
- Аноним. (1941). Четрдесетогодишњица „Српског књижевног гласника“. *Српски књижевни гласник*, 1, 173–179.
- Богдановић, М. В. (1927). „Приповетка“ Григорија Божовића. *Српски књижевни гласник*, 1, 40–44.
- Богдановић, М. В. (1924). „Приповетке“ Гр. Божовића. *Српски књижевни гласник*, 3, 146–148.
- Богдановић, Н. (2011). *Дијалекат и књижевност*. Предавање на Коларчевом народном универзитету, Београд, 30. 5. 2011.
- Божовић, Г. (1909_а). Лукин вир. Приповетка. I. *Српски књижевни гласник*, 1, 481–486.
- Божовић, Г. (1909_б). Лукин вир. Приповетка. (Крај). *Српски књижевни гласник*, 1, 561–566.
- Божовић, Г. (1909_в). Битољски богаљи. *Српски књижевни гласник*, 2, 161–170.
- Божовић, Г. (1909_г). Битољски богаљи. (Крај). *Српски књижевни гласник*, 2, 241–249.
- Божовић, Г. (1939). Васојевићска „Божанствена комедија“. *Српски књижевни гласник*, 1, 1–8.
- Божовић, Г. (1908). *Из Старе Србије: приповејке*. Св. 1. Мостар: Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића.
- Божовић, Г. (1912). Колашинска легенда о Краљевићу Марку. Приповетка. *Српски књижевни гласник*, 1, 561–568.
- Божовић, Г. (1938_а). Милан Ракић – национални радник, *Српски књижевни гласник*, 3, 238–242.
- Божовић, Г. (1929). Побратими. *Српски књижевни гласник*, 1, 561–567.
- Божовић, Г. (1924). *Приповејке*. Београд: Народна мисао.
- Божовић, Г. (1926_б). *Приповејке*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Божовић, Г. (1990). *Робље заробљено (приче о женама)* (прир. Г. Тешић). Приштина: Јединство.
- Божовић, Г. (1926_а). *Узредни записи*. Б. и.: б. м.
- Божовић, Г. (1938_б). Чудна освета. *Српски књижевни гласник*, 1, 481–489.
- Божовић, М. (2006). Језик мога рода. У: Д. Бојовић (ур.), *Језик и стил Григорија Божовића* (25–33). Косовска Митровица – Зубин Поток: Филозофски факултет – „Стари Колашин“.
- Бојовић Манић, Ј. и Бојовић, С. (2016). Библиографија радова о животу и делу Григорија Божовића. У: Д. Андрејевић и А. Костић Тмушић (ур.), *Поејика Григорија Божовића* (521–598). Косовска Митровица – Ниш – Зубин Поток: Филозофски факултет – Филозофски факултет – Културни центар „Стари Колашин“.
- Бошњаковић, Ж. (2009). Одлике дијалекатске књижевности на примеру романа Кобајаги Ђоке Филиповића. У: Р. Жугић (ур.), *Дијалекат – дијалекатска књижевност* (55–69). Лесковац: Слог.

- Brozović, D. (1986). Između stilske i ilustrativne funkcije i orijentacije u hrvatskoj dijalektalnoj poeziji. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25, 29–35.
- Витошевић, В. (1990). *Српски књижевни гласник: 1901–1914*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност – „Вук Караџић“.
- Грол, М. (1931). Тридесетогодишњица Српског књижевног гласника. II. Нова серија бројева, од 1920. до 1930. *Српски књижевни гласник*, 1, 1–20.
- Грол, М. (1930). Тридесетогодишњица Српског књижевног гласника: (I. Прва серија бројева, од године 1901 до 1914). *Српски књижевни гласник*, 3, 561–574.
- Денић, С. (2008). *Српски јисци на Косову и Меџохији (1871–1941)*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Ђинђић, М. (2009). О покрајинској лексици турског порекла у Речнику САНУ. У: Р. Жугић (ур.). *Дијалекат – дијалекатска књижевност* (110–115). Лесковац: Слог.
- Ђорђевић, М. (2006). Језик, вера и нација као своје и туђе у приповеткама Григорија Божовића. У: Д. Бојовић (ур.), *Језик и стил Григорија Божовића (65–75)*. Косовска Митровица – Зубин Поток: Филозофски факултет – „Стари Колашин“.
- Зарковић, В. С. (2014). Историјски мотиви и личности у делу Григорија Божовића. *Баштина*, 36, 189–200.
- Јашовић, Г. (2008). *Лексика оријенталног порекла у приповедној прози Григорија Божовића*. Косовска Митровица: Књижевно друштво Косова и Метохије.
- Јеврић, М. (2006). Григорије Божовић на међи стилских епоха. У: Д. Бојовић (ур.), *Језик и стил Григорија Божовића (9–25)*. Косовска Митровица – Зубин Поток: Филозофски факултет – „Стари Колашин“.
- Јеврић, М. (2016). Књижевно дело Григорија Божовића. У: Д. Андрејевић и А. Костић Тмушић (ур.), *Поетика Григорија Божовића (15–37)*. Косовска Митровица – Ниш – Зубин Поток: Филозофски факултет – Филозофски факултет – Културни центар „Стари Колашин“.
- Јетовић, М. (1996). Григорије Божовић и међуратна књижевна критика. *Баштина*, 7, 79–103.
- Јетовић, М. (1996). *Личност и књижевно дело Григорија Божовића*. Књ. 1–2. Зубин Поток – Приштина: „Стари Колашин“ – Нови свет – Институт за српску културу.
- Јетовић, М. (1998). Милан Ракић у прози Григорија Божовића. *Баштина*, 8, 67–80.
- Јовановић, С. (1931). Политичко порекло С. к. гласника. *Српски књижевни гласник*, 1, 129–131.
- Јовић, Д. (1992). Људи и њихов језик у делима Григорија Божовића. *Баштина*, 3, 9–22.
- Ковачевић, Б. (1926). Григорије Божовић: Узгредни записи. *Српски књижевни гласник*, 2, 626–627.
- Ковачевић, Б. (1941). Приповетке Григорија Божовића. *Српски књижевни гласник*, 1, 542–547.
- Михајловић, М. Ј. (2007). Народни прваци старог Колашина у приповеткама Григорија Божовића. *Баштина*, 2007, 63–70.
- Љ. (1933). Гр. Божовић, „Два дана у Грузи“. *Српски књижевни гласник*, 2, 471.
- Палавистра, П. (2003). Српски књижевни гласник и српска грађанска мисао. У: С. Тутњевић и М. Неђић (ур.), *Сто година Српског књижевног гласника : аксиолошки аспекти традиције у српској књижевној периодици (25–27)*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.

- Петровић, С. (1993). Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, 36 (2), 71–128.
- Петровић, С. (2005). *Турцизми у српском њризренском јовору* (одбрањена докторска дисертација). Филолошки факултет, Београд.
- Пецо. А. (1987). *Турцизми у Вуковим рјечницима*. Београд: „Вук Караџић“.
- Продановић, Ј. М. (1926). Двадесетпетогодишњица оснивања Српског књижевног гласника. *Српски књижевни гласник*, 1, 187–191.
- Радић, П. (2001). *Турски суфикси у српском језику са освртом на сјање у македонском и бујарском*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић, Ј. (2016). Трагика живота Срба на Косову и Метохији у путописима Григорија Божовића. У: Д. Андрејевић и А. Костић Тмушић (ур.), *Поејика Григорија Божовића* (323–338). Косовска Митровица – Ниш – Зубин Поток: Филозофски факултет – Филозофски факултет – Културни центар „Стари Колашин“.
- Скерлић, Ј. (1908). Из Старе Србије, од Гр. Божовића. *Српски књижевни гласник*, 2, 947–948.

Uroš D. Miketić

University of Priština with temporary Head-Office in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of History

Sanja D. Miketić Subotić

University of Priština with temporary Head-Office in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Literature

Linguistic and historical review of Grigorije Božović opus in *Srpski književni glasnik* 1901–1941

Summary. Grigorije Božović belongs to the group of the best Serbian writers in interwar Yugoslavia. In that context, he achieved notable success by cooperating with the eminent Serbian and Yugoslav literary magazine *Srpski književni glasnik*. He first appeared here as an author in 1909, and the last time in 1939. Božović's language used here is rich in localisms, archaisms and Turkisms. The subject of literary criticism in the magazine was for the first time in 1908, and the last time in the first and only published issue in 1941. Recognized literary workers Jovan Skerlić, Milan V. Bogdanović, Branko Kovačević and others wrote about his work in this magazine. A total of six of his short stories have been published - *Lukin vir* (1909), *Bitoljski bogalji* (1909), *Kolašinska legenda o Kraljeviću Marku* (1912), *Pobratimi* (1929), *Čudna osveta* (1938) and *Vasojevićska „Božanstvena komedija“* (1939), and one essay - *Milan*

Rakić - nacionalni radnik (1938). With his work in the magazine, he gained, among other things, the reputation of an excellent connoisseur of the Slavic south, the local history, mentality, social relations, religions and languages. The area in question is framed by Ibarski Kolašin, Kosovo and Metohija, old Raška, northern Montenegro and Macedonia, and in chronological terms the author describes the period from the first migration of Serbs in 1690 to the beginnings of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. It is mostly dedicated, in fact, to the period before the end of the Ottoman rule over these areas. These are the times “when empires break down”, as he wrote, which essentially influence the course of history and human destiny. We are of the opinion that Božović very skilfully presented such a combination of historical circumstances. Although a writer, he seems to be mostly a connoisseur of Ottoman studies. Regardless of the fact that he is an Orthodox Serb and a contemporary of the suffering of his people, in this opus he does not show any chauvinism towards other religions and peoples. On the contrary, he remains fully aware of the good and bad sides of his own and other peoples, and his conclusions are even mild, reconciling and - what is essential - practically usable today.

Keywords: *Srpski književni glasnik*, Grigorije Božović, short stories, linguistic and historical context.